

Vízügyi konfliktusok és együttműködések a nemzetközi kapcsolatokban. Hidropolitika és vízdiplomácia II.

*Water Conflicts and Cooperation in International Relations.
Hydropolitics and Water Diplomacy II*

Szálkai Kinga¹

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2022.2.5

Összefoglaló: A kétrészes tanulmány célja, hogy áttekintse és összegezze a hidropolitika és a vízdiplomácia területének legfontosabb megállapításait. Az első rész egy szintetizáló hidropolitikai szakirodalmi áttekintés volt, amely a nemzetközi kapcsolatok elmélete három fő irányzatának megfelelően tekintette át a vízkonfliktusok és a vízügyi együttműködések elemzése során jellemzően használt elméleti kereteket. A második rész tartalmazza a hidropolitika alkalmazott formáját jelentő vízdiplomácia definícióját, s rendszerezi annak szereplőit, fő területeit, feladatait és eszközeit. Míg a hidropolitika fő célkitűzése a vízügyi konfliktusok és együttműködések szisztematikus elemzése, addig a vízdiplomácia a vízügyi feszültségek eskalációjának a megelőzésére, a kialakult konfliktusok rendezésére, illetve az együttműködések kialakítására és fenntartására törekszik. Mindkét terület kiemelt fontossággal bír a 21. század vízügyi kihívásainak a kezelésében.

Kulcsszavak: vízdiplomácia, *multi-track* diplomácia, alternatív vitarendezés, mediáció, érdekalapú tárgyalás

---

1 A szerző szeretne köszönetet mondani az Eötvös Collegium azon hallgatóinak, akik részt vettek a 2020. őszi félévben meghirdetett Vízdiplomácia c. szakkollégiumi kurzusán, és a közös munka során számos gondolattal járultak hozzá a tanulmány megszületéséhez.

A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

***Abstract:** The aim of this two-part study is to analytically overview and summarize the main assumptions of the fields of hydro politics and water diplomacy. The first part contained a synthesizing literature review on hydro politics, which used the framework of the three main schools of IR to categorize the theoretical approaches towards water conflict and water cooperation. In the second part, the focus moves towards the applied form of hydro politics: water diplomacy. The study discusses the definition, the actors, the main areas, tasks, and tools of the field. While hydro politics aims at the systematic analysis of water conflict and cooperation, water diplomacy strives to prevent the escalation of water-related tensions, to resolve existing water conflicts, and to facilitate and strengthen water cooperation. Both fields are of key importance for tackling the water challenges of the 21st century.*

***Keywords:** water diplomacy, multi-track diplomacy, alternative dispute resolution, mediation, interest-based negotiation*

Bevezetés

A tanulmány első részében részletesen áttekintettük a hidropolitika fő elméleti irányzatait. A második rész tárgyát képező vízdiplomácia tulajdonképpen a hidropolitika alkalmazott formáját jelenti a vízügyekkel összefüggő külpolitikai diskurzusokban. Míg az utóbbi fő célkitűzése a vízügyi konfliktusok és együttműködések szisztematikus elemzése, az előbbi a vízügyi feszültségek eskalációjának a megelőzésére, a kialakult konfliktusok rendezésére, illetve az együttműködések kialakítására és fenntartására törekszik. A két terület tehát nem választható el egymástól, de míg a hidropolitika fókuszában a vízügyi összefüggések tudományos vizsgálata áll, addig a vízdiplomácia az elméleti és a gyakorlati ismeretek egyesítésével aktív szerepet vállal a kapcsolódó folyamatok meghatározott irányba történő alakításában, a békés, racionális és fenntartható megoldások megtalálásában (Klimes, Michel, Yaari és Restiani, 2019, 1362. o.).

Mi a vízdiplomácia?

A vízkérdések jelentőségének növekedése következtében napjainkban a vízdiplomácia fogalma egyre divatosabbá és közhelyszerűbbé válik, s a tudományos diskurzuson kívül is mindinkább terjedőben van. Ezzel együtt különböző jelentéstartalmak is kapcsolódnak hozzá, amelyek nem szükségszerűen fedik egymást, és eltérő összefüggések megfogalmazását, következtetések levonását teszik lehetővé. A jelen tanulmány a Diplomáciai lexikonban szereplő, Heincz Balázs által alkotott meghatározást alkalmazza, amely a következőképpen definiálja a vízdiplomácia fogalmát:

„Minden olyan, a vízkészletek kezelésével kapcsolatos interakciót lefed, melynek célja az ezen erőforrások felhasználásával érintett szereplők közötti béke és fejlődés megteremtése, valamint hosszú távon történő fenntartása. (...) A vízdiplomácia célja, hogy – a vízzel kapcsolatos problémák komplexitásának megértése mellett – megtalálja az együttműködésnek azokat a formáit, melyek a megosztott vízkészletben rejlő lehetőségeket a regionális béke és fejlődés hajtóerejeként alkalmazzák.” (Heincz, 2018, 487–488. o.)

A vízdiplomácia legfontosabb eszköze az érdekelt felek közötti vízügyi párbeszéd elősegítése, a szereplők közötti bizalom kiépítése és megerősítése, illetve a dialógust akadályozó tényezők áthidalása (Klimes *et al.*, 2019, 1362. o.).

A vízügyek rendezése során, különösen határon átnyúló vízfelületek esetén, számos olyan akadályozó tényező jelentkezik, amely lassítja vagy teljesen el is lehetetleníti a szereplők együttműködését, a vitás kérdések kezelését. Ezek az akadályok többféle formában jelenhetnek meg (Arrow, Mnookin, Ross, Tversky és Wilson, 1995, 5–22. o.). Az egyik leggyakoribb, amikor az érintett felek által kitűzött stratégiai célok merevsége, illetve az érdekeik képviselete során alkalmazott rugalmatlan taktikák nagymértékben megnehezítik, rosszabb esetben teljesen meggátolják a tárgyalási folyamatot: az egyeztetést, a minden

fél számára elfogadható megoldás megtalálását. Az ilyen jellegű stratégiai és taktikai megfontolások során az egyoldalú nyereségek elérése érdekében háttérbe szorul az adott vízfelület közös megegyezés alapján történő megosztásának a racionalitása, az egyik fél attitűdje pedig a többiek állásfoglalását és viselkedését is jelentősen befolyásolja. Azonban hiába tűnhet rövid távon előnyösnek az egyoldalú érdekérvényesítés, a megosztott vízkészletek kezelése esetében hosszú távon ez a szemlélet általában nemcsak az érdekelttek közössége, de az adott szereplő számára sem jelent valódi megoldást.

A másik gyakori akadályt Kenneth J. Arrow és munkatársai olyan pszichológiai korlátként határozták meg, amely a felek előítéleteihez, elfogultságaihoz, szubjektivitásához és motivációihoz kapcsolódik. Ezen tényezők befolyásolják az adott szereplők helyzetértékelését, a rendelkezésükre álló információk értelmezését és a prioritásaik megfogalmazásának módját. A vízdiplomáciai kérdések esetében a víz nemcsak egy létfontosságú erőforrást jelent az érdekelttek számára – amelynek a használatát racionálisan szükséges rendezni –, hanem számos más (szubjektív) jelentéstartalmat is hordozhat, amelyek a felek identitásához, kultúrájához, vallásához, értékeihez kapcsolódnak, sőt az egymás közötti viszonyaikat is befolyásolhatják. A tárgyalások során meghatározó lehet, hogy a vízkészleteket a felek „Isten ajándékának”, az emberi jogok megvalósulásához szükséges alapvető feltételnek, nemzetközi közjószágnak vagy egyszerű árunak tekintik-e.

Az akadályok harmadik típusa szélesebb körű: olyan intézményi vagy strukturális korlátok jelentik, amelyek a feleknek a rendezésre irányuló politikai akarata, a racionalitása és a kompromisszumkész-sége ellenére is hátráltathatják vagy megghiúsíthatják a tárgyalásokat. Leggyakrabban az információ áramlását és az átláthatóságot akadályozó strukturális jellemzőkről van szó; ilyen például a nagyfokú bürokrácia, az érdekalapú rendezéssel szemben álló, korlátozó háttér (legyen szó akár egy adott állam vezetéséről vagy választópolgáraitól, illetve egy szervezet donorairól) vagy a tudományos és technikai jellegű szakértelem nehézkes becsatornázása. A vízügyi kérdések komplexitása mellett az ilyen típusú korlátok is jelentősen akadályozhatják a felek számára elfogadható megoldási lehetőségek feltérképezését.

Az akadályokkal való szembesülésük során a felek – éppen az érintettségükből fakadóan – gyakran nem képesek felülemelkedni a saját korlátaikon, és így olyan diplomáciai patthelyzetekbe kerülhetnek, amelyek nem teszik lehetővé a vízügyi kérdések rendezését, így feszültségekkel teli, konfliktusos viszonyokat konzerválhatnak, amelyek hosszú távon fennmaradnak, és mindegyik fél számára hátrányos következményekkel járnak. A vízdiplomácia célja az, hogy a megfelelő eszközök segítségével felszámolja a vízkészletek kezelése során felmerülő akadályokat, és segítse, hogy az érintettek felismerjék az együttműködés során kiaknázható közös lehetőségeket. A fő területei így a konfliktusmegelőzésre, a vitarendezésre, illetve a megállapodások betartásának, az együttműködések folyamatainak az ellenőrzésére koncentrálnak.

A vízdiplomácia szereplői

A vízdiplomácia fogalmának értelmezését jelentősen befolyásolja az, hogy kiket tekintünk a vízkészletek kezelése során érintett feleknek. A hagyományosabb jellegű, szűk meghatározás szerint elsősorban az államok hivatottak arra, hogy a konfliktusokat kezeljék, és az együttműködések előmozdítsák annak érdekében, hogy a szűkös vízkészletekből az érdekeltek a lehető leghatékonyabb elosztási módszerekkel tudják kielégíteni a szükségleteiket. Szintén az államok azok a szereplők, amelyek rendelkeznek diplomáciai testületekkel, illetve széles körű, a felmerülő vízügyi kérdések minél hatékonyabb kezelését, a problémákra való érdemi reagálást lehetővé tevő eszköztárral és képességekkel (Mapendere, 2008, 67. o.).

A 21. század realitásai között egyre nagyobb teret nyerő tágabb értelmezés túllép az állami kereteken: e szerint a vízkészletek kezelése csak úgy lehet valóban hatékony és eredményes, ha magában foglalja az érdekeltek együttműködésének valamennyi formáját és szintjét – a transznacionális kapcsolatoktól a kormányokon keresztül a civil társadalomig. A vízügyi érdekeltséget tulajdonképpen univerzálisnak is tekinthetnénk, hiszen a vízkészletek globális egységéből fakadóan a

vízkérdések Földünk minden lakóját érintik. Az azokkal velük kapcsolatos feszültségek és együttműködések azonban nem globálisan, hanem különböző (nemzetközi, nemzeti, regionális, helyi) szinteken alakulnak ki, illetve annak megfelelően is intézményesülnek. Az úgynevezett *multi-stakeholder* jellegű folyamatokban igen sokféle érdekelt képviseltetheti magát, a jelenlétük pedig különböző formákat ölthet. Ennek a sokféleségnek a becsatornázását és átláthatóbbá tételét szolgálja az ún. *multi-track* diplomácia csoportosítása (Islam és Susskind, 2013; Huntjens, Yasuda, Swain, de Man, Magsig és Islam, 2016; Barua, 2018; *United States Institute of Peace*, 2019).

A *Track 1* (hivatalos/hagyományos) diplomácia megfelel a vízdiplomácia szűken értelmezett fogalmának, vagyis az államokat tekintve a vízkészletek kezelése kapcsán az elsődleges és kompetens szereplők. E szemlélet szerint a vízügyi kérdések az állami vezetők, a külügyminisztériumok, a vízügyekért felelős minisztériumok, illetve a diplomáciai testületek hatáskörébe tartoznak. Az egyeztetések formális keretek között, általában hivatalos találkozók, értekezletek, tárgyalásokon zajlanak, ahová az államok magas rangú politikai tisztségviselőket, hivatásos állami vagy katonadiplomátákat delegálnak. A képviselőket széles körű és részletes utasításokkal látják el, a hatáskörüket szigorú szabályok rögzítik. Feladatuk az állam hivatalos álláspontjának a képviselése, az érdekérvényesítő képességeik és a viszonyaik pedig az államok közötti hatalmi aszimmetriák mentén alakulnak (Barua, 2018).

A *Track 2* megközelítés kialakulása és elterjedése a vízfelületek kezelésében érintett felek minél szélesebb körű bevonását szolgálja, a vízdiplomácia tágan értelmezett fogalmának szellemében. Az egyeztetések egyik legfontosabb jellemzője ez esetben, hogy a folyamatok alakulását a kormányzati és nem kormányzati szereplők közötti párbeszéd határozza meg, sőt állami nézőpont képviselőjének a jelenléte nélkül is létrejöhet a dialógus. Az egyeztetések nemcsak formálisan, hanem informális interakciók, fórumok révén is folyhatnak, a résztvevők nemesak magas rangú, hivatalos személyek lehetnek, hanem a civil társadalom szereplői, tudományos szakértők, illetve vallási vagy

kisebbségi csoportok képviselői is, akiknek az érdekei és érdekérvényesítési módszerei jelentősen eltérhetnek az államok delegáltjaitól. Az ő kommunikációjuk kevésbé korlátozott, az álláspontjuk rugalmasabban alakítható, a helyzetükből fakadóan pedig specifikus tudással rendelkeznek a vízkészletek kezelése terén. Az együttműködési stratégiáik és a nyomásgyakorló módszereik is nagyban eltérnek az állami szereplőkétől: hatalmi eszközök hiányában például gyakran fordulnak a közvéleményhez a médián keresztül. A párbeszédbe bekapcsolódhatnak nemzetközi, regionális vagy transznacionális szervezetek, nemzetközi fejlesztési ügynökségek és fejlesztési bankok is. E szereplők bevonása olyan politikai, pénzügyi és technikai erőforrásokat biztosíthatnak az érdekeltek számára, amelyekhez azok egyébként nem jutnának hozzá. Az erőviszonyok azonban sokszor nem kiegyenlítettek: a hagyományos diplomáciai eszköztár és a rendelkezésükre álló hatalmi eszközök segítségével az államok könnyen háttérbe szoríthatják a nem állami szereplőket (Mapendere, 2008, 67–68. o.). A valódi *multi-stakeholder* érdekérvényesítési folyamatokhoz tehát a következőkre van szükség: az állami szereplők politikai szándékára, nyitottságra, transzparenciára és demokratikus viszonyokra (Hanasz, 2017; Barua, 2018).

A vízdiplomácia realitásai tovább differenciálták a vízfelületek kezeléséről szóló egyeztetések típusait, fórumait és szereplőit. A *Track 1.5* diplomácia kifejezést a tárgyalások lebonyolításában egyre gyakrabban segédkező „harmadik felek” jelenléte hívta életre, és azt az új szereplők eltérő jellegének, tevékenységének és hatáskörének megfelelően kétféle értelemben is használják. Egyrészt olyan diplomáciai folyamatok jelölésére vonatkozik, amelyek során a közvetlen diplomáciai tevékenységet – a hagyományos vízdiplomácia szellemében – továbbra is az állami nézőpontok határozzák meg, a tárgyalások hivatalos, állami diplomaták között folynak, akik azonban nem feltétlenül hivatalos keretek között találkoznak, a munkájukat pedig – a *multi-stakeholder* szemlélet felé tett lépésként – közvetve más, nem hivatalos szervek, szervezetek, intézmények is segítik, többek között azzal, hogy fórumot teremtenek az informális találkozóknak (Mapendere,

2008). Másrészt azokra az esetekre is alkalmazható a fogalom, amikor olyan képzett szakdiplomáták vesznek részt a tárgyalásokon (vagy azok előkészítésében), akik nem az érintett felek vagy állami álláspontok képviselőitében lépnek fel, hanem függetlenként igyekeznek a bizalmat építeni, értékeket képviselni, mediálni (Wolleh, 2007).

A *Track 3* diplomácia fogalmának a kialakulásához az a törekvés vezetett, miszerint a vízfelületek kezelésének a hatékonysága érdekében a legegységesebb vízfelhasználás területén érintett, korábban marginalizált helyi közösségek, csoportok és egyének érdekeit, álláspontjait és ismereteit is be kell csatornázni az egyeztetésekbe és a döntéshozatalba. Az ilyen folyamatok jellemzője a civil társadalom erősítése az említettek érdekképviseletének és társadalmi interakcióinak az előmozdítása érdekében. Ez elősegíti az állami szervek és az azokkal gyakran feszült viszonyban lévő közösségek, csoportok közötti párbeszédet, nemzetközi és transznacionális szereplőket von be az egyeztetésekbe, valamint felhívja a figyelmet a helyi szempontból fontos kérdésekre. Lényeges előrelépésnek tekinthető, hogy végre azokat az érintett közösségeket (pl. őslakosok), csoportokat (pl. nők) is be akarják vonni a párbeszédbe, amelyeknek az érdekeit, sajátos szempontjait korábban kevésbé vagy egyáltalán nem vették figyelembe (Barua, 2018).

A legtöbb *multi-track* jellegű vízdiplomáciai modell a felsorolt szinteket nevezi meg, de találkozhatunk olyan szemlélettel is, amely szakterületek mentén rendezzi csoportokba a tárgyalások résztvevőit, azaz nevesíti többek között a felhalmozott tudományos információk közvetítését szolgáló oktatást, illetve önálló szereplőként a médiát is (Islam és Susskind, 2013). Mindegyik modell azonban egyezik abban a nézetben, hogy a vízdiplomáciai erőfeszítések sikeressége nagymértékben azon múlik, hogy hogyan sikerül a különböző szintek szereplőinek az érdekeit megjeleníteni, képviselni, érvényesíteni és a közös vízkészletek hatékony és minden fél számára elfogadható kezelése érdekében összehangolni (Akhmouch és Clavreul, 2016).

A vízdiplomácia fő tevékenységi területei és feladatai

A vízdiplomácia három fő tevékenységi területe a konfliktusmegelőzés, a vitarendezés, valamint a megállapodások betartásának az ellenőrzése. Ahhoz, hogy e területeken sikereket lehessen elérni, és az érdekelt felek a megosztott vízkészleteik közös kezelésére hatékony együttműködést alakítsanak ki, a vízdiplomácia az alábbi fő feladatokra helyezi a hangsúlyt (Huntjens és de Man, 2017):

1. az érdekelt felek közötti bizalom megteremtése és megerősítése;
2. szektorokon és szinteken átívelő interakciók kialakítása;
3. a vízügyekben érdekelt számos szereplő becsatornázása, a *multi-stakeholder* szemlélet minél átfogóbb alkalmazása;
4. a bizonytalanságok kezelése;
5. fenntartható finanszírozási források biztosítása;
6. a kialakított együttműködések hosszú távú fennmaradásának biztosítása.

A bizalom megteremtése a legfontosabb előfeltétele annak, hogy az érintett felek között a problémák megoldására irányuló párbeszéd alakulhasson ki. Ennek a két legszükségesebb komponense a szereplők közötti bizalmatlansághoz vezető egyéb ellentétek, feszültségek áthidalása vagy háttérbe szorítása, valamint az átláthatóság, az információáramlás, a tudományos eredmények megosztása és a véleménycsere elősegítése. Ezekhez kapcsolódhat még a párbeszédnek helyet adó biztonságos tér, fórum megteremtése, ahol az érdekeltek megfelelő körülmények között tudják egyeztetni az álláspontjukat.

A szereplők kapcsán már esett szó arról, hogy az aktuális fő vízdiplomáciai törekvések egyike a lehető legtöbb szint és érdekelt fél bevonása, a hidropolitika bőségszaru-megközelítésén alapuló megoldásai között pedig már megjelent a vízkészletek integrált kezelésének a fontossága is. A vízügyek komplexitása alapján egyértelmű, hogy az adott helyzetre vonatkozóan minél több, a témát különböző oldalról megvilágító tapasztalat áll a felek rendelkezésére az egyeztetések

során, annál hatékonyabban felvázolható olyan megoldás, amely minden érintett számára elfogadható lehet. Mivel a vízkészletek számos gazdasági és társadalmi tevékenység szempontjából alapvető szükségleteket elégítenek ki, az allokációjukhoz elengedhetetlen a kapcsolódó szektorok (mezőgazdaság, élelmiszeripar, energiatermelés, társadalmi szolgáltatások) perspektíváinak a bevonása, illetve a környezeti biztonság és a fenntartható fejlődés kívánalmainak való megfelelés. Az érintettek marginalizálása, a szempontjaik figyelmen kívül hagyása nemcsak a vízkészletek kezelésének a hatékonysága és eredményessége kapcsán vet fel kérdéseket, hanem a döntések legitimitását is megkérdőjelezi.

A 21. században világszerte egyre meghatározóbbá váló bizonytalanságpercepció jól láthatóan megjelenik a vízkészletek kezelése kapcsán is: azok hagyományosan is jellemző változékonyságát, a rendelkezésre álló vízmennyiség kiszámíthatatlanságát az utóbbi évtizedek fejleményei tovább növelték. Az egyeztetésekben részt vevő feleknek a klímaváltozás, a szélsőséges időjárási jelenségek, az egyes helyeken gyors emelkedésre, másutt csökkenésre utaló demográfiai mutatók, valamint a mezőgazdasági és az ipari tevékenység átalakulása következtében jelentősen módosuló vízfelhasználási folyamatok miatt gyakran „mozgó célpontra” kell az irányzékot beállítaniuk, amikor a rendelkezésre álló vízmennyiség allokációjáról döntenek. A bizonytalanságot növelheti a vízkészletekkel kapcsolatos információk korlátozott elérhetősége is, amely az adatok hiányából, az összegyűjtésük és az elemzésük során helytelenül alkalmazott módszerekből, egyéb adattárolási és adatkezelési hibákból, az információáramlás korlátaiból vagy az előrejelzések bizonytalanságából eredhet (UNITAR, 2015b, 30–32. o.). Ennek kezelésére a vízdiplomácia eszköztárában két módszer szerepel: az egyik az adaptív, a másik a robusztus megoldások alkalmazása.

Az adaptív megoldások során a döntéshozók rugalmas kereteket alakítanak ki, amelyek az idő múlásával – a csökkenő bizonytalansági tényezőknek vagy az esetleges változásoknak megfelelően – viszonylag könnyen módosíthatók, az éppen aktuális helyzethez alakíthatók.

A folyamatok nyomon követése, elemzése, illetve a „cselekvés révén történő tanulás” szemléletének alkalmazása az adaptív megoldások esetében meghatározó szerepet játszik. A robusztus megoldások viszont az univerzális, az elképzelhető összes lehetőségre határos kereteket részesítik előnyben. Azok megalkotásában pedig nagy jelentőséggel bír a lehetséges forgatókönyvek minél pontosabb felvázolása. E megoldások kereteit az alkalmazásuk után már nehéz megváltoztatni, a módosítások csak a rendszeren belül képzelhetők el (UNITAR, 2015b, 33–34. o.).

Ezek a megoldási kísérletek azonban nem jelentik a bizonytalanság teljes körű felszámolását. Az üzleti szereplők, a donorok vagy akár az államok gyakran még így is túl kockázatosnak vagy túl költségesnek ítélik a vízkészletek hatékony kezelésének az elősegítésébe való befektetést. Az is tény azonban, hogy a befektetések elmaradása, a finanszírozási források hiánya gyorsan eszkalálhatja a már meglévő feszültségeket, sőt akár a környezetet is visszafordíthatatlanul károsíthatja, ami az üzleti szereplők számára is komoly veszteségeket jelenthet, az államokról nem is beszélve. A vízdiplomácia előszeretettel támogatja a köz- és a magánszférának a vízügyi projektek finanszírozása kapcsán folytatott együttműködését, mivel a felek különböző érdekei és képességei jól kiegészítik egymást, az állam pedig a befektetések előmozdítása érdekében különböző ösztönzőket biztosíthat a szükséges pénzügyi forrásokkal és eszközökkel rendelkező üzleti szereplők és donorok számára – mindez nagymértékben csökkentheti a kockázatokat és a költségeket (Alaerts, 2019).

Fontos feladat a kialakult együttműködések fennmaradásának, hosszú távú működésének a biztosítása is. Az ehhez szükséges feltételek egyrészt a vízkészletek kezeléséről szóló egyeztetések során alakulnak ki: a tárgyalásokon részt vevő felek egymáshoz való viszonya, jóhiszeműsége, cselekvési szabadságának a megőrzése, a kialakuló konszenzus minősége igen jelentős súllyal bír a kooperáció folytatása szempontjából. Másrészt a *follow-up*, vagyis a döntések implementációjának, a megállapodások betartásának a folyamatos utánkövetése és ellenőrzése játszik benne jelentős szerepet. Ez gyakran nem pusztán

az együttműködést rögzítő dokumentumok szabályozásainak, hanem az azok alapjául szolgáló normáknak a követését is jelenti. A hosszú távú együttműködések szempontjából így fontos lehet az azokhoz kapcsolódó információk minél szélesebb körben történő megosztása; ezt segíti elő például a monitoring adatbázisok létrehozása, vezetői és szakértői képzések indítása, ismeretterjesztő és tájékoztató tevékenységek folytatása, valamint az érdekelteltek közötti kommunikációs csatornák fenntartása. Ez utóbbinak már csak azért is kulcsfontosságú lehet a szerepe, mivel a geopolitikai, gazdasági, társadalmi és környezeti változások hatására bizonyos időközönként a megállapodások felülvizsgálatára is szükség van annak érdekében, hogy a keretek megfelelően alkalmazkodjanak az éppen adott körülményekhez (Klímes *et al.*, 2019, 1366. o.).

A vízügyi viták rendezésének eszközei

A vízdiplomáciai tevékenység leglátványosabb és az érdeklődésre a leginkább számot tartó területe a vitarendezés. Az ennek során alkalmazható eszközök áttekintésénél, akár csak a szereplők esetében, szintén a hagyományos diplomácia és a nemzetközi vitarendezés mechanizmusaiából érdemes kiindulni. Ez alapján két fő megoldási lehetőség kínálkozik: az egyik az érdekelt felek konszenzusán alapul, a másik pedig a hagyományos bírói eljárásokat jelenti.

Az érdekelt felek konszenzusa általában olyan ügyekben lehet megoldás, ahol az érintettek közötti viszonyok alapvetően rendezettek, a szereplők képesek tárgyalóasztal mellett egyeztetni az álláspontjaikat, illetve tisztában vannak azzal, hogy a rendezés valamilyen formában mindnyájuk közös érdeke. Ebben az esetben más aktorok bevonása nélkül is elérhető a megegyezés, méghozzá úgy, hogy a felek folyamatosan a saját kezükben tartják az egyeztetési folyamatok feletti irányítást, és maguk alakítják ki a minden érdekelt számára elfogadható megoldást.

Minél nagyobb jelentőségű azonban a felek vízügyi vitája, annál valószínűbb, hogy közvetlen tárgyalások révén nem képesek konszenzusra jutni. A fentiekben már említett akadályok, korlátok lebontása,

az azokon való felülemelkedés gyakran nehézkesnek bizonyul a vízügyi kérdésekre jellemző komplex érdekek hálózatában. Ekkor kerülhet előtérbe a vitarendezési mechanizmusok másik klasszikus formája, a hagyományos bírói eljárás. Ebben az esetben egy semleges autoritást képviselő harmadik fél hoz döntést a vitás kérdésről a már létező jogi szabályozások és precedensek alapján, azok gondos mérlegelése után. Ez több szinten is történhet: a helyi szintű testületektől a nemzetközi szervezetek vitarendező mechanizmusain át egészen a hágai Nemzetközi Bíróságig. Azonban minden ilyen jellegű folyamatban közös, hogy az érintettek között közvetlen tárgyalási folyamat nem zajlik, az irányítás a bírói autoritás kezében van. A felek így pusztán arról dönthetnek, hogy az adott testület elé viszik-e az ügyet, s annak a fennhatósága alá rendelik azt, illetve egy nem kötelező erejű döntés esetében elfogadják vagy elutasítják-e a bírói autoritás rendelkezéseit. A kötelező erejű döntés akár a felek beleegyezése nélkül is kikényszeríthető lehet (UNITAR, 2015a, 75–94. o.).

A vízdiplomáciai kérdések érzékenysége miatt gyakran sem a konszenzusos folyamatok, sem a bírói eljárások nem járnak eredménnyel, ezért egyfajta harmadik utas megoldás, az ún. alternatív vitarendezési mechanizmusok (*Alternative Dispute Resolution*, ADR) alkalmazása a legjellemzőbb. Ezek tulajdonképpen az előző kettő közötti lehetőségeket jelentenek, és általában azoknál sokkal hatékonyabbnak bizonyulnak a szűkös vízkészleteket érintő problémák megoldásában (Delli Priscoli és Wolf, 2009).

Az alternatív vitarendezési mechanizmusok célja, hogy megszüntessék a konfliktus forrását, megakadályozzák az eskalációt, és megtalálják az utat az eredményes, hatékony diskurzus, majd az együttműködés és a minden fél számára elfogadható megállapodás kialakítása felé, miközben garantálják a részes felek számára a szükségleteik lehetőség szerinti kielégítését. Alapvetően egy önkéntesen zajló egyeztetésről, egy racionalitáson alapuló közös problémamegoldási folyamatról van szó, amelyben az érdekelt felek sokkal nagyobb kontrollal bírnak a folyamatok felett, mint egy hagyományos bírói eljárásban, a megoldás sikeressége pedig nem egy külső autoritás döntéseinek az automatikus végrehajtásán alapul. A konszenzusos megoldáshoz

képeket pedig a közvetítő szereplők bevonása jelenti a hozzáadott értéket, és segíti a helyzet rendezését; a fő céljuk, hogy a szakértelmükkel előmozdítsák az érdekelt felek közötti kommunikációt, a racionális szempontok érvényesülését, a minden szereplő számára elfogadható alternatívák megtalálását (Delli Priscoli és Wolf, 2009; UNESCO, 2016, 13–15. o.). Ez az a módszer, amelyben a vízdiplomácia elvei és eszközei a leginkább érvényesülhetnek.

Az alternatív vitarendezésnek számos formája lehet, amelyek középpontjában általában (bár nem minden esetben) egy harmadik fél bevonása áll. Ez rendszerint azt segíti elő, hogy a felek között zökkenőmentesebbé váljon a kommunikáció, vagyis a stratégiai és taktikai, a pszichológiai, valamint az intézményi és a strukturális korlátok a lehető legkisebb mértékben hassanak az érdekek racionális egyeztetésének a folyamatára. Az érintettek közötti viszony függvényében a harmadik fél számos szerepet tölthet be ennek előmozdítására, a végső döntés meghozatala azonban mindig a vitás felek kezében marad – az érdekelték közötti konszenzus és megállapodás tehát mindenképpen szükséges.

Az alternatív vitarendezés formái

Az alternatív vitarendezés legegyszerűbb és a legkevésbé formális változata a facilitáció. Ez esetben a feszültségek eszkalálódása kevésbé valószínű, a felek elkötelezettek a kérdés rendezése mellett, azonban közvetlen formában, egymás között nem képesek megvalósítani azt. A harmadik fél feladata, hogy a megfelelő stratégiai fókusz fenntartásával, illetve a technikai szakértelem bevonása révén segítse az egyeztetések célorientált lefolytatását, a racionális és kölcsönösen elfogadható megoldási lehetőségek felvázolását.

A mediáció a legismertebb és a leggyakrabban alkalmazott közvetítési forma. Olyan konfliktusok esetében alkalmazzák, amelyekben az érdekelt felek közötti feszültségek már olyan mértékűek, hogy akadályozzák az egyeztetéseiket. Tehát a mediátor első feladata, hogy tárgyalóasztal mellé ültesse az érintetteket, és egy semleges és biztonságos

környezetet hozzon létre, ahol a felek képessé válnak az egymással való kommunikációra. Az álláspontok ütköztetése, az esetleges konfrontáció így előre meghatározott, szabályozott keretek között, a mediátor jelenlétében zajlik, ami konstruktívabb mederbe tereli az ellentéteket. A mediátor lényegében moderátorként működik a felek közötti párbeszédben, lehetőséget teremt a szélsőségesebb álláspontok kulturált egyeztetésére is. A vitával kapcsolatos önálló véleményt azonban nem fogalmazhat meg, nem adhat tanácsot a feleknek, és végig fenn kell tartania a semlegességét. A mediáció eredményeként a résztvevők közvetlenül is megállapodásra juthatnak, de gyakran előfordul, hogy a kommunikációs akadályok elhárultával az érintettek a mediátor nélkül folytatják tovább a tárgyalásokat, és alakítják ki a végleges rendezés kereteit (Shamir, 2003, 23–32. o.).

Az alternatív vitarendezés legformálisabb módja az arbitráció, amely sok tekintetben hasonló a hagyományos bírói eljáráshoz. Ez esetben ugyanis a harmadik fél határozott véleményt fogalmaz meg a vitás kérdésről, amely az érintettek megállapodása értelmében akár kötelező érvényű is lehet. Az arbitrációt végző szereplő (általában egy több szakértő bevonásával működő panel) meghallgatja a felek álláspontját, megvizsgálja az érvelésüket és a bizonyítékaikat, majd azokat a bevett szabályozások vagy normák alapján értékeli. Ezt követően hozza meg a döntését és fejt ki a szakmailag megalapozott véleményét. Arbitrációra általában akkor kerül sor, ha a konfliktus olyannyira elmélyül, hogy a felek közt ellehetetlenül a kommunikáció, és az egyeztetésre irányuló minden törekvés kudarcot vall, de a hivatalos bírói eljárást a felek szeretnék elkerülni. Ha az arbitráció nem jár sikerrel, a folyamat gyakran bírói testület előtt folytatódik, vagy külső beavatkozás nélkül tovább eszkalálódhat (Shamir, 2003, 38. o.).

Az alternatív vitarendezés három fő formája mellett érdemes megemlíteni a független szakértői panel eszközt is, amely – ugyancsak a vízügyi viták komplexitása és a gyakran felmerülő bizonytalansági tényezők következtében – szintén jelentős szerepet játszhat. A független szakértői panel a vitarendezés önálló eszköze is lehet, de részét képezheti a facilitációs, a mediációs és az arbitrációs folyamatoknak

is, ha objektíven vizsgálható tudományos vagy technikai jellegű tények kerülnek a viták középpontjába. Ez esetben a megoldás keresésében semleges és pártatlan tudományos szereplők vesznek részt, s a vizsgálódásaik eredményei számos formában segíthetik a felek konszenzusra jutását. Független adatokat szolgáltathatnak, a döntéshez szükséges, de hiányos információk kiegészítésére önálló kutatásokat végezhetnek, tényfeltáró tevékenységet folytathatnak, illetve jelentéseket készíthetnek a felek kapcsolódó tevékenységeiről – mindezzel az álláspontok egyeztetését, a közös érdekek feltérképezését segíthetik (Susskind és Islam 2012; UNITAR, 2015a, 85–89. o.).

Az alternatív vitarendezési mechanizmusok közös jellemzője, hogy rugalmasabbak, informálisabbak és kevésbé kötöttek, mint a hagyományos diplomáciai és vitarendezési keretek. Ennek következtében általában kevésbé időigényesek és költségesek, tehát hatékonyabb formákat biztosítanak a békés megoldáshoz. A hatékonyságukat azonban nemcsak a felsorolt formák mechanikus alkalmazása garantálja. A tárgyalások akkor lehetnek valóban sikeresek, ha a megállapodás eléréséhez megfelelő körülmények jönnek létre, különös tekintettel a felek között zajló párbeszéd minőségére. A közvetítő szerepben megjelenő aktoroknak tehát nemcsak olyan nyilvánvaló feladatuk van, mint a racionális és kölcsönösen elfogadható megoldási lehetőségek azonosítása, a kommunikáció folyamatának előmozdítása vagy a szakértelmű becsatornázása, hanem a közös megoldások elfogadásához szükséges, kevésbé egyértelmű feltételek alakításához is nagymértékben hozzá tudnak járulni.

Értékalapról érdekalpra.

Miért lehet hatékony az alternatív vitarendezés?

A realista hidropolitikai elméletek esetében láthattuk, hogy ha az érdekelt felek úgy érzékelik, hogy a víz létfontosságú erőforrást jelent számukra, annak biztosítására pedig korlátozottak a lehetőségeik, könnyen arra az elméleti következtetésre juthatnak, hogy a vízkészletek használatáért folyó (feltételezett) versenyben „le kell győzniük”

a többi érintett szereplőt annak érdekében, hogy biztosítsák a túlélésüket – ez pedig természetesen borítékolja a vízháború kitörésének a lehetőségét. Az alternatív vitarendezés lényege éppen az, hogy kiküszöbölje a hagyományos „győztes” és „vesztes” attitűdöket, a konfliktus hátrányai mellett az együttműködés potenciális előnyeire is rámutasson, és a felek számára minél több elfogadható megoldási lehetőséget vázoljon fel. Ehhez a vízdiplomáciai tárgyalások során két fontos szemléletbeli változás elérésére van szükség: az egyik a relatív előnyök helyett az abszolút előnyök értékelése, a másik pedig az értékalapú megközelítésekre épülő párbeszédnek a közös érdekek alapján történő átalakítása (Delli Priscoli és Wolf, 2009).

Az értékalapú megközelítések meddőségének számos oka lehet. A jogi típusú érveléskor például arra hivatkozhatnak az érintett szereplők, hogy az adott vízkészletek használatára valamilyen nemzetközi (kevésbé kooperatív esetben akár nemzeti) szabályozás alapján elidegeníthetetlen joguk van, attól megfosztani őket jogellenes lenne. Ezekben az esetekben a tárgyalások gyakran a nemzetközi jogi szövegek értelmezése felé mozdulnak el, az azokhoz való – kompromisszum nélküli – ragaszkodás pedig tovább mélyíti a törésvonalakat. Hasonló helyzet jelentkezhethet akkor is, amikor a részes felek valamilyen nem jogi természetű magasabb eszmére (pl. vallás, történelem, kultúra) építik az érvelésüket, hogy alátámasszák az álláspontjukat. Az elosztás igazságosságáról szóló elvi viták szintén gyakran kerülnek előtérbe a vízdiplomáciai tárgyalásokon. Az ilyen jellegű érvelések, mélyen rögzült, kompromisszumképtelen álláspontok esetén igen nehéz olyan megoldást találni, amely minden érdekelt fél számára elfogadható. Ugyanígy megnehezíti a rendezést, ha az érintett szereplők hatalmi jellegű érvelést alkalmaznak, és egy másik területen meglévő előnyös helyzetükre hivatkozva fenyegetéssel, zsarolással igyekeznek érvényesíteni az érdekeiket (Shamir, 2003, 6–8. o.).

A vízkonfliktusok transzformációjának (*water conflict transformation*) elve azt feltételezi, hogy a tárgyalások egy adott „reflexív szakaszban” az államok úgy dönthetnek, hogy túllépnek az értékalapú megközelítéseken, és a valós abszolút hasznokat kezdik keresni. A vízdiplomácia célja éppen ennek az elérése, az alternatív vitarendezés

pedig kiváló eszközt biztosít hozzá. A hatékony megoldást ugyanis a források minden fél számára viszonylag elfogadható elosztása hozza, amely minden érdekelt számára pozitív eredményt, előrelépést jelent a konfliktushoz vagy a feszültségek fennmaradásához képest. A szemléletmód átalakításának hatására tehát a „résztes államok közötti zéróösszegű, rugalmatlan álláspontok” helyett az érdekelt felek „pozitív összegű, együttműködő megoldások mellett döntenek” (Vinogradov, Wouters és Jones, 2003; UNITAR, 2015a, 8–11. o.).

Vízdiplomáciai eszközök a vízkonfliktusok transzformációja érdekében

Milyen közvetlen eszközökkel segítheti a vízdiplomácia a vízkonfliktusok transzformációját? Elméleti szinten, ahogyan arról már többször is szó esett, a felek érdekeinek a minél objektivebb és racionálisabb megjelenítése az, ami meggyőzheti a résztvevőket arról, hogy a tárgyalásokon való együttműködő, kompromisszumkész részvétel több nyereséget hozhat, mint az attól való elzárkózás. A közös megegyezés fontosságát például alternatív forgatókönyvek felvázolásával lehet alátámasztani, amelyek a lehetséges hosszú távú negatív következmények bemutatásával a feleket az együttműködés választására készíthetik. A vízügyi projektek rendszerint olyan mértékű befektetéseket és specifikus szakértelmet igényelnek, amelyek biztosítására egy-egy állam önállóan ritkán képes. A szereplők között általában más jellegű viszonyok is fennállnak, amelyek szintén a tárgyalási folyamatok szolgálatába állíthatók. A bizonyos szervezetekhez, szövetségekhez való tartozás például elvárásokat jelenthet a felekkel szemben a békes vitarendezés és a vízügyi szolidaritás terén, az elfogadott vízügyi szabályozások és normák be nem tartása pedig el is szigetelheti az érintetteket a nemzetközi kapcsolataikban.

A tárgyalások során számos további technika segítheti a transzformáció folyamatát, az értékalapú megközelítéseken való túllépést, amelyekkel Yona Shamir tanulmánya alapján ismerkedhetünk meg (Shamir, 2003, 9–16. o.). Az első és legfontosabb kritérium a bizalom: a felekben tudatosulnia kell, hogy az egyeztetések egy biztonságos,

szabályozott környezetben zajlanak, ahol minden tárgyaló fél érdekeit figyelembe veszik; az érvelésük, az álláspontjuk kifejtése pedig valóban befolyásolja a konfliktus rendezését. Ha a felek úgy érzik, hogy az egyeztetések tényleges súllyal bírnak a megoldás megtalálásában, ők pedig a cselekvőképességük teljes birtokában képesek kifejteni az álláspontjukat, továbbá valóban a kezükben van a tárgyalások végkimenetelének az eldöntése, amit később hatékony implementáció követ majd, sokkal valószínűbb, hogy konstruktív légkör alakul ki.

Fontos, hogy az érintettek érezzék, a tevékenységüknek valós jelentősége van, s hatást gyakorol az ügy kimenetelére. Az elkötelezettség növeli az együttműködésre, s vele a megállapodások végrehajtására való hajlandóságot is, valamint hozzájárul ahhoz, hogy a rendezés eredményei hosszú távon is fennmaradjanak. Ugyanilyen komolyan esik a latba a felek jóhiszeműsége és annak a kölcsönös kifejezése. Az egyik fél rosszhiszemű viselkedése csökkenti a többiek együttműködési hajlandóságát is, és ezzel további eskaláció indulhat el. Hasonló a kimenetele annak is, ha a felek sokáig nem tudnak megállapodásra jutni egymással. A tárgyalások elhúzódása nem kedvez az általános kapcsolatoknak, és csökkentheti az elkötelezettséget.

Látható tehát, hogy a vízdiplomácia eszközei segíthetik az adott vízügyi kérdés megoldásához vezető pozitív spirál kialakulását és felgyorsítását, illetve megakadályozhatják a negatív spirált, eskalációt okozó folyamatok térnyerését. Ehhez hozzájárulhat az is, ha a résztvevők igyekeznek minél jobban leszűkíteni a tárgyalások fókuszát, és elkerülni azt, hogy más, feszültségekkel terhelt témákkal kapcsolják össze a vízügyi kérdések rendezését. A minden fél számára elfogadható objektív tényekre és megoldásokra való összpontosítás ugyanúgy növeli a megoldások esélyét, mint a transzparens, manipulációmentes kommunikáció elősegítése, az információk szabad áramlásának biztosítása.

A vízkonfliktusok transzformációja nagyban segítheti a felek közti egyéb ellenségeskedések kezelését, illetve csökkentheti a kulturális, vallási vagy más, identitáshoz kapcsolódó álláspontok térnyerését is. Az alternatív vitarendezés eszközei révén az érdekek határozott

képvisellete mellett lehetségessé válik a tárgyalta ügyek különválasztása, illetve a felek közötti kölcsönös tisztelet fenntartása is, ami nagymértékben hozzájárul a vízügyi problémák hatékony kezeléséhez.

Összegzés

A két részben megjelent tanulmány a nemzetközi kapcsolatokban megjelenő vízügyi diskurzus két fő területét, a hidropolitikát és a vízdiplomáciát mutatta be. E területek kulcsfontosságú szerepet tölthetnek be abban, hogy a nemzetközi közösség felismerje és a növekvő vízszűkösség okozta kihívások kezelése során hatékonyan alkalmazza a rendelkezésére álló eszközöket.

A hidropolitikai elméletek részletes áttekintése során két fontos kérdés került előtérbe. Az egyik, hogy elméleti feltételezések, vagyis a háttérrel jelentő nagyobb összefüggésekre való támaszkodás nélkül nem beszélhetünk hidropolitikáról, azaz a vízügyek kapcsán kialakuló konfliktusokról és együttműködésekről. Így, bár a gyakorlati problémák megoldása során ez a szemlélet sokszor háttérbe szorul, ezeknek az elméleti feltételezéseknek a tudatosítása, explicit megfogalmazása, illetve a rájuk való reflexió komoly jelentőséggel bírhat. Mivel az elméleti feltételezések a vízügyi tárgyalások menetét is közvetlenül befolyásolják, azok ismerete nemcsak a tudományos élet, hanem a döntéshozók szempontjából is kulcsfontosságú lehet. A másik kérdés a vízügyi konfliktusok és együttműködések racionalista és konstruktivista jellegű értelmezéseinek az értékelésére irányult. Az áttekintés alapján elmondható, hogy a racionalista értelmezések erőssége az általános és átfogó szabályszerűségek logikájának a bemutatásában rejlik, amelyek a térbeli és időbeli kontextustól függetlenül is fontos hidropolitikai összefüggésekre világíthatnak rá, és minden témára kiterjedő megoldási lehetőségek felvázolását segítik elő. A konstruktivista szemlélet eközben a vízügyi kérdések diszkurzív megközelítésére helyezi a hangsúlyt, és arra törekszik, hogy minél szélesebb körben feltárja az adott kérdés kontextusspecifikus jellemzőit. Mivel e szemlélet nagy hangsúlyt fektet a társadalmi folyamatoknak és

diskurzusoknak a konfliktusok rendezésében és az együttműködések előmozdításában betöltött transzformatív szerepére, az alkalmazása nagymértékben hozzájárulhat a vízdiplomáciai tárgyalások sikerességéhez.

A tanulmány második része az „alkalmazott hidropolitikának” tekintett vízdiplomácia alapvetéseire fókuszált, ismertette a fogalom definícióját, szereplőit, fő területeit, feladatait és eszközeit. Nagy hangsúlyt kapott az elemzésben a hagyományos diplomáciai és a vízdiplomácia sikerességéhez elengedhetetlen *multi-track* szemlélet alkalmazásának az összevetése, illetve a nemzetközi vitarendezés klasszikus módszereinek a vízdiplomáciában szintén gyakran megjelenő alternatív vitarendezési mechanizmusokkal való összehasonlítása. Az áttekintés összességében arról tanúskodott, hogy a vízdiplomáciai tevékenység igen komplex, inter- és multidiszciplináris szakértelmet igényel. A jó vízdiplomata egyszerre mestere a klasszikus diplomáciának és a 21. századi realitásokhoz alkalmazkodó alternatív mechanizmusoknak, rendelkezik a vízügyekkel kapcsolatos általános és specifikus ismeretekkel, tájékozott a hidropolitika, a vízjog és a vízigazgatás elméleti és technikai kérdéseiben is, ismeri az adott vitában részt vevő érdekelték politikai, gazdasági és szociokulturális hátterét, valamint a tárgyalásokat befolyásoló kommunikációs és pszichológiai tényezőkkel szintén tisztában van.

Felhasznált irodalom

- Akhmouch, Aziza és Clavreul, Delphine (2016). Stakeholder Engagement for Inclusive Water Governance: “Practicing What We Preach” with the OECD Water Governance Initiative. *Water*, 8(5), 204–221.
- Alaerts, Guy J. (2019). Financing for Water—Water for Financing: A Global Review of Policy and Practice. *Sustainability*, 11, 821–846.
- Arrow, Kenneth J., Mnookin, Robert H., Ross, Lee, Tversky, Amos és Wilson, Robert B. (1995). *Barriers to Conflict Resolution*. London: W. W. Norton.
- Barua, Anamika (2018). Water Diplomacy as an Approach to Regional Cooperation in South Asia: A Case from the Brahmaputra Basin. *Journal of Hydrology*, 567, 60–70.

- Delli Priscoli, Jerome és Wolf, Aaron T. (2009). Water Conflict Management: Theory and Practice. In Jerome Delli Priscoli és Aaron T. Wolf (szerk.), *Managing and Transforming Water Conflicts* (33–49. o.).
- Hanasz, Paula (2017). A Little Less Conversation? Track II Dialogue and Transboundary Water Governance. *Asia and the Pacific Policy Studies*, 4(2), 296–309.
- Heincz Balázs (2018). Vízdiplomácia. In Martonyi János (szerk.), *Diplomáciai Lexikon. A nemzetközi kapcsolatok kézikönyve*. Budapest: Éghajlat Könyvkiadó.
- Huntjens, Patrick és de Man, Rens (2017). Water Diplomacy. Making Water Cooperation Work. *Clingendael Policy Brief*, April, 1–12.
- Huntjens, Patrick, Yasuda, Yumiko, Swain, Ashok, de Man, Rens, Magsig, Björn-Oliver és Islam, Shafiqul (2016). *The Multi-Track Water Diplomacy Framework. A Legal and Political Economy Analysis for Advancing Cooperation over Shared Waters*. Hága: The Hague Institute for Global Justice.
- Islam, Shafiqul és Susskind, Lawrence E. (2013). *Water Diplomacy. A Negotiated Approach to Managing Complex Water Networks*. New York, NY: Routledge.
- Klimes, Martina, Michel, David, Yaari, Elizabeth és Restiani, Phillia (2019). Water Diplomacy. The Intersect of Science, Policy and Practice. *Journal of Hydrology*, (575), 1362–1370.
- Mapendere, Jeffrey (2008). Track One and a Half Diplomacy and the Complementarity of Tracks. *Culture of Peace Online Journal*, 2(1), 66–81.
- Molnár Kata, Cuppari, Rosa, Schmeier, Susan és Demuth, Siegfried (2017). *Preventing Conflicts. Fostering Cooperation – The Many Roles of Water Diplomacy*. Stockholm: International Centre for Water Cooperation and Koblenz.
- Oswald Spring, Úrsula és Brauch, Hans Günter (2009). Securitizing Water. In Hans Günter Brauch, Úrsula Oswald Spring, John Grin, Czesław Mesjasz, Patricia Kameri-Mbote, Navita Chadha Behera, Béchir Chourou és Heinz Krummenacher (szerk.), *Facing Global Environmental Change. Environmental, Human, Energy, Food, Health and Water Security Concepts* (175–202. o.).
- Pohl, Benjamin (2014). *The Rise of Hydro-Diplomacy. Strengthening Foreign Policy for Transboundary Waters*. Berlin: Adelphi.

- Shamir, Yona (2003). *Alternative Dispute Resolution Approaches and Their Application*. *UNESCO-IHP*. A letöltés ideje: 2021. április 18. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000133287>.
- Susskind, Lawrence és Islam, Shafiqul (2012). *Water Diplomacy. Creating Value and Building Trust in Transboundary Water Negotiations*. *Science & Diplomacy*, 1(3). A letöltés ideje: 2021. április 18. <http://www.sciencediplomacy.org/perspective/2012/water-diplomacy>.
- UNESCO (2016). *Hydrodiplomacy, Legal and Institutional Aspects of Water Resources Governance. From the International to the Domestic Perspective. Training Manual*. *International Groundwater Resources Assessment Centre*. A letöltés ideje: 2022. április 24. https://www.unigrac.org/sites/default/files/resources/files/Manual_web.pdf.
- UNITAR (2015a). *Introduction to Water Diplomacy. Confidential Course Material. Module II. Instruments of Water Cooperation and Conflict Management*. Genf: UNITAR.
- UNITAR (2015b). *Introduction to Water Diplomacy. Confidential Course Material. Module III. Practical Skills for Sustainable Cooperation and Conflict Resolution*. Genf: UNITAR.
- United States Institute of Peace* (2019). *A Primer on Multi-Track Diplomacy. How Does it Work?* A letöltés ideje: 2021. április 18. <https://www.usip.org/publications/2019/07/primer-multi-track-diplomacy-how-does-it-work>.
- UN-Water* (2008). *Transboundary Waters. Sharing Benefits, Sharing Responsibilities*. A letöltés ideje: 2015. október 10. http://www.unwater.org/downloads/UNW_TRANSBOUNDARY.pdf.
- Vinogradov, Sergei, Wouters, Patricia és Jones, Patricia (2003). *Transforming Potential Conflict into Cooperation Potential: The Role of International Water Law*. *UNESCO-IHP*. A letöltés ideje: 2021. április 18. <https://groundwaterportal.net/sites/default/files/Transforming%20Potential%20Conflict%20into%20Cooperation%20Potential%20-%20The%20Role%20of%20International%20Water%20Law.pdf>.
- Wolleh, Oliver (2007). *Track 15 Approaches to Conflict Management. Assessing Good Practice and Areas for Improvement*. Berlin: Berghof Foundation for Peace.